

SZIKSZAI MÁRIA

AZ ÍRÁS MINT A KULTURÁLIS IDŐUTAZÁS ESZKÖZE

■ Mi lenne, kérdezte egyszer valaki, ha létezne egy olyan technológia, amely az elménk tartalmát átrepítené az időn és téren keresztül, és egyenesen valaki más elméjébe teleportálná? Ha létezne egy olyan technológia, amely nagy távolságokon keresztül is működne, és amely el tudná küldeni a gondolatainkat a jövőbe, ám mégis olyan egyszerű lenne, hogy egy gyerek is használhatná? Sci-finek tűnik az elképzelés? Pedig nem az. Ez a technológia már létezik: nem az internet vagy a mobiltelefon az, hanem az írás.¹ Ebben a megközelítésben az írás egy eszköz, amely lehetővé teszi a gondolatok időutazását. És ha elég tudatosan használjuk, akkor az önnön emlékezetünk megépítésének eszközévé válhat. Erről szól az alábbi történet.

Az írás általános elterjedését a szakirodalom az írás demokratizálódásának nevezi, amely folyamat kezdeteit az európai kultúrában egyes kutatók ezt az ókori görögökig vezetik vissza.² A fonetikus ábécé használatának ugyan vannak korábbi nyomai is, de a görögök voltak az elsők, akik egy olyan általánosan alkalmazott írásrendszert és ennek megfelelő íráskultúrát vezettek be, amely nem csupán egy kisebb társadalmi csoporthoz (például papsághoz vagy állami adminisztrációhoz) kötötte az írást. Ők ugyanis úgy vélték, hogy az íráshoz nincs szükség különleges felhatalmazásra,³ hiszen az írás mindenkié. Josephus Flavius a hellén írásbeliség kapcsán panaszodik is erre az új stratégiára, arra, hogy a helléneknél mindenki jogosult írni,

Amikor a népi kultúrában szocializálódó egyén kilép a rurális, földműves-állattenyésztő kultúrából, és az értelmiségi pályát választja, maga mögött hagyja a népi kultúrára jellemző oralitás világát is, és ettől kezdve a kommunikációjának nem a szóbeliség lesz a fő eszköze, hanem az írás.

majd arra is, hogy ebből következően az írásaik tele vannak ellentmondásokkal.⁴ A görögök tehát sokat írtak, sokan írtak, és sokfélét írtak. Az írás különleges helyzete náluk az írás szociopolitikai alkalmazásában is rejlik, mondja Jan Assmann, amikor azt elemzi, hogy hogyan van jelen az írás és az emlékezés a korai magaskultúrákban. Ő mutat rá arra is, hogy a görög írásrendszer és írásos kultúra megszilárdulásával történik meg az a fordulat, amely nyomán az írást nem az uralkodó osztály vagy az istenség kommunikációs eszközeként értelmezik, hanem egy ezektől távol álló hatalmi légüres térben, amely kedvezett a görög szóbeliségnek az írásbeliségbe való beáradásának.⁵

Az írás demokratizálódása tehát nagyrészt a régi görögöktől eredeztethető. Bár nagyon sok idő telt el azóta, mégis az, hogy nemcsak joga van mindenkinek az íráshoz/olvasáshoz, hanem a népesség túlnyomó többsége tud is írni és olvasni, csak lassan teljesedett ki.⁶ És bár még ma sem tartunk ott, hogy a világon mindenkinek lehetősége legyen megtanulni írni és olvasni, elég egy pillantást vetni a folyamat történetére, és azonnal látjuk, hogy nem az Assmann által részletesen tárgyalt ókori egyiptomi, mezopotámiai vagy izráeli mintát követtük, amely arról szólt, hogy csak bizonyos társadalmi vagy foglalkozási csoport (állami adminisztráció, kereskedők, papok) használhatták az írást, hanem a görög modellt követjük, amely szerint az írást mindenki használhatja, és mindenki jogosult szövegeket írni. És innen már csak egy lépésre van az, hogy az írás elterjedésével egyszerre növekedett azok száma is, akik az írást az önkifejezés eszközeinek is tekintették. Ez a folyamat mára már ott tart, hogy a 21. században egyes országokban lassan több lesz az író, mint az olvasó, legalábbis néhol már erről kezdtek el cikkezni.⁷ Azt valóban mindannyian tapasztaljuk, hogy az utóbbi évtizedekben olyannyira elszabadult a tartalomgyártás, hogy már az egyes szakterületeken megjelent kiadványokat is alig lehet számon tartani, és mivel a szociális média felületei is a mások által gyártott tartalmakból élnek meg, nyilván ezek a felületek is arra biztatják a felhasználókat, hogy írjanak, tartalmakat gyártsanak, és nem arra, hogy olvassanak. Ezért aztán néha úgy tűnik, hogy mára már mindenki szerző szeretne lenni, és csak kevesen olvasók.

A jelen történetünk főszereplője 1916-ban született, és az ő idejében ez még nem volt ennyire így.⁸ Mihály szatmári földműves paraszti családból származott, szülei a 19. század második felében születtek – az édesapja 1876-ban, édesanyja 1881-ben. Az elmagyarosodott, sváb származású szülők iskolázottságáról nincsenek adatok. Azt biztosan tudjuk, hogy a családban a magyar nyelvet használták. Azt is tudjuk, hogy bár az édesanyja tudott írni-olvasni, az életükben az írásnak nem volt túl nagy szerepe. Az édesanya számára az írás alkalmait a távol került gyerekeikkel való kapcsolattartás igénye teremtette meg. A levelezésből jól érzékelhető az, hogy a családi munkamegosztásban a levelek írása a női munkák közé tartozott. Az édesanya kézírása szép dőlt betűs, egyenletes, jól olvasható, kissé szálkás, helyesírása viszont bizonytalan, mint azé, aki nem gyakorolta eleget az írást.

A szülőknek kilenc gyereke született 1904 és 1927 között. Gyerekeiket iskolába járatták. Egyesek közülük eljutottak a tanító- és tanárképzőig, illetve teológiáig, mások kevesebb osztályt végeztek, de azok is, akik később a szülők földműves életmódjának követése mellett döntöttek, részt vettek legalább az elemi iskolai oktatásban.

Amikor a népi kultúrában szocializálódó egyén kilép a rurális, földműves-állattenyésztő kultúrából és az értelmiségi pályát választja, maga mögött hagyja a

népi kultúrára jellemző oralitás világát is, és ettől kezdve a kommunikációjának nem a szóbeliség lesz a fő eszköze, hanem az írás. Ezekre az esetekre mondhatjuk azt, hogy a mesélő ember (homo narrans) attitűdjét felváltja az író ember (homo scribens) attitűdje.

Amikor Mihály a harmincas-negyvenes években elkezdett írni,⁹ az ő világában még kevesen írtak rendszeresen ezzel a szándékkal. Az írás mint társadalmi gesztus és attitűd az általa frekventált társadalmi csoportokban nem volt mindennapos tevékenység. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy nem állt előtte egy világos értelmiségi vagy írói viselkedési minta, amely az írást fontosnak tartotta volna, és amelyet ő követhetett volna: láttuk, hogy szülei földművesek voltak, és bár a negyvenes években édesanyja írt neki pár levelet, Mihály nem említi, hogy a családjukban előtte bárki feljegyzéseket készített volna, vagy hozzá hasonlóan rendszeresen levelezett volna. A tágabb közösségében, a szülőfalujában a tanító, a kántor és a ferencesek számítottak értelmiséginek, ám velük nem tartott fenn közelebbi kapcsolatot, hanem csak annyira, amennyire szükséges volt. Idősebb kori szövegeiben említi, elvárta volna, hogy a körülötte élő felnőttek, tanítók, tanárok, papok segítsék őt gyerekként az útja egyengetésében, a tehetsége ápolásában, ám erre nem került sor. Feljegyzéseiben elítélően szól általánosságban is azokról a felnőttekről, akik gyerekkorában körülvették őt, akik elmondása szerint nem ismerték fel a tehetségét, és nem fordítottak kellő figyelmet a taníttatására. Későbbi években sem szólt arról, hogy bármiféle minta, modell állt volna előtte, amely írásra készítette volna őt. Azt feltételezem, hogy Mihály minden előkép és minta nélkül, belső készletéből kezdett el feljegyzéseket készíteni, levelezni és következetesen kiépíteni egy levelezői kört. És ennek jó oka volt.

Az antropológiai mélyelemzések alkalmával a kutatónak érdemes arra reflektálnia, hogy hogyan választható el az adatközlő személyiségi jegyei által meghatározott viselkedés a kulturálisan örökölt, szocializálódás alkalmával megtanult viselkedésétől. Az antropológiai kutatások alkalmával érdemes ezt a két területet különválasztani, és mindkettőt a helyén alkalmazni. A mi történetünkben a hátrahagyott iratokból jól kirajzolódik az, hogy Mihály nagy valószínűséggel introvertált volt, és vannak helyzetek, amikor a döntéseit inkább ezzel lehet magyarázni, mintsem egy tanult kulturális viselkedésmóddal. A 21. században gyakran hallani az introvertáltokról és az extrovertáltokról. Manapság bárki, aki kíváncsi ezekre a fogalmakra, könnyedén talál szakirodalmat a témához. Az internet előtti időben azonban az átlagemberek számára nem voltak ismertek az ezekhez hasonló pszichológiai fogalmak, ritkák voltak azok a helyzetek, amikor valaki tudatosan viszonyult volna a lélektanhoz. Még akkor sem történt ez meg, amikor egy faluközösség jelentős része szenvedett poszttraumás stressztől, például amikor a szatmári falvak deportáltjai hazatértek Szibériából. Szó esik a levelezésben arról, hogy mindenki érzékelte a hazatértek traumatizált lelkiállapotát, ám mivel nem állt rendelkezésükre szakszerű segítség, a közösségben megbélyegezték őket – például azt írták, hogy valaki „megviselt idegzetű”, hiszen Oroszországban volt, mondják, „és azokon ez meglátszik”. Mihály nővére a negyvenes években egyik levelében szangvinikus vérmérsékletűnek nevezte az öccsét, és ez a megjegyzése, ha fenntartásokkal is kezelendő, azt bizonyítja, hogy Mihály nővérének volt valamiféle érdeklődése a pszichológia és ezen belül a személyiségtípusok iránt. Ezen túlmenően azonban az iratokban nem esik több szó a témáról.

Bár nem nevezik nevén, Mihály introvertáltságának sok jele van az iratokban, ám ez sosem azt jelentette, hogy antiszociális volt, hiszen végig azt olvas-

suk, hogy állandóan hívja látogatóba a levelezőtársait, próbálja meggyőzni őket arról, hogy vállalkozzanak erre az útra, ecseteli nekik, hogy milyen kellemes a környezet, sőt pontosítja az útvonalat is, amelyen megközelíthető a település. Adott esetekben kimondottan nagy társaságokat látott vendégül, máskor pedig szomorkodott, amikor kakast vágott, nagy ebéddel készült, ám a vendégek elmaradtak.

Mihály tehát nem azért írt, mert magányosnak érezte volna magát. A szövegekben sosem panaszkodik a magányra, hanem inkább azt hangsúlyozta, hogy jól érzi magát egyedül. És ez nincs ellentmondásban azzal, hogy a társaságot nagyon szerette, a vendégeknek nagyon örült, állandóan visszatér a leveleiben az a kijelentés, hogy várja, hogy a címzett őt meglátogassa. Ez ugyanis mindig szelektív volt: csak azoknak a szűk körére vonatkozott, akik hozzá közel álltak, vagy akikre ő kíváncsi volt.

Valószínűleg az introvertáltságával van szoros kapcsolatban az írás felé fordulása is, hiszen általában elmondható, hogy az introvertáltak többsége jobban teljesít írásban, és gyakrabban választja ezt a megnyilvánulási formát. És ezzel Mihály is így volt, olyannyira, hogy ő még a konfliktusok kezelésére is inkább választotta a levelezést, mintsem a személyes találkozást. Folyamatosan látni azt, hogy bármikor, bárkivel konfliktusba keveredett, azonnal levél írásával próbálta megoldani a helyzetet.

Valószínűleg az introvertáltságával van kapcsolatban az is, hogy Mihály igencsak érzékenyen viszonyult az idő fogalmához. Nemegetszer ír a múlt időről és arról az észrevételéről, hogy idővel felidézhetetlenné válnak a történések, és ír ennek kapcsán a sajnálatáról, hogy ezek a történések örökre elvesznek. A szakmai működésének első éveiben mind erősebb lett az a késztetése, hogy valamiféle nyomot hagyjon maga után. Észrevette, hogy a hétköznapokat, az eseményeket lassan magunk mögött hagyjuk, és nem marad nyomuk – még mi, a résztvevők is elfeledjük őket. És ami még rosszabb: mindazok a személyek, akik nem voltak részesei az eseménynek, nagy eséllyel soha nem is szereznek tudomást ezekről az eseményekről, az utókor pedig végképp nem fogja tudni, hogy 1946-ban Mindenszentek estéjén mi járt egy fiatal pap fejében, ha nem ül le a gépe elé, és a halottakról való megemlékezésről nem írja le a következő sorokat:

Szépséges est! Valamikor nem fog e sorok gépelője csendes mélabúival a lelkében megemlékezést tartani. Ő lesz – ha egyáltalán lesz – a megemlékezés tárgya.

Hol lesz az a sír? Hol lesz az a temető?

Amikor a fenti sorokat leírja, alig 30 éves, és arról elmélkedik, hogy egyszer majd nem ő fog megemlékezést tartani, hanem róla kellene valakiknek megemlékezniük – de vajon megteszik-e?¹⁰ Az ehhez hasonló megjegyzéseiből arra lehet következtetni, hogy foglalkoztatta őt az, hogy vajon hogyan fognak órála megemlékezni. Miközben róttá a sorokat, és a lakását betöltötte az írógép billentyűinek hangja, időnként kétségek gyötörték: vajon megmaradnak-e az írásai? Vajon elolvassa-e majd valaki mindazt, amit ő leírt? Vajon fognak-e rá emlékezni? Mi mást tehetett volna, mint erre a kérdésre válaszul mindig tovább írni, mert tudta, hogy ez az egyetlen esélye annak, hogy a gondolatai túléljék őt.

Az írás ugyanis számára elsősorban ezt a célt szolgálta: azt, hogy rögzítse a gondolatait és mindazt, ami vele történt. A rögzítést pedig nyilvánvalóan az utókorra is szánta. Előbb az irodalmi műfajok felé fordult, de elég hamar felha-

gyott ezzel az ambíciójával, lassan megtalálta ugyanis az írásnak azon műfajait, amelyek jobban találtak hozzá: a levelek és a feljegyzések írását.

Az írás felé fordulása a fentiek alapján talán megérthető, de hol lép a történetbe az írógép? Hiszen sem gyerekkorában, sem fiatal felnőttként nem volt a közvetlen környezetében, családjában olyan személy, aki rendszeresen írógépet használt volna, amikor ő kitalálta azt, hogy ezeket a leveleket írógépen, indigóval írja, és a levelek másolatait megtartja magának, és valószínűleg akkor sem volt előtte követendő minta, amikor elkezdett saját maga számára feljegyzéseket készíteni. Honnan származott hát ez az ötlete és tudása? Valószínűleg teológusként vagy friss végzettként látta, hogy a szatmári püspökségen, esetleg a középiskolában, ahol tanított, használtak írógépet. Itt azonban még mindig az intézményes írógéphasználatról volt szó, nem a személyes célokra való használatáról. Tudjuk azonban azt is, hogy 1942–44 között a budapesti tanulmányi éveim alatt találkozott olyan személyekkel, akik rendszeresen, magáncélokra írógépet használtak. Sőt baráti viszonyba is került egy szerzetesnővel, Kornéliával, akiről maga meséli el, hogy legépelte számára az egyetemi dolgozatait és a kisdoktori dolgozatát is. Miután Mihály elvégezte az egyetemet, és ők levelezni kezdtek, látni lehet, hogy Kornélia írógépen írta a leveleit, csak a saját nevét írta alá kézzel. Kézenfekvő, hogy ha látott is írógépet a püspöki aulában vagy az iskolai adminisztrációban, Mihály valójában Budapesten tanulta meg azt, hogy az írógép személyes, privát célokra is használható, nem csak az adminisztrációban. És ezt követően egyszer aztán ő is beszerezte magának az első gépet.

A saját és a mások szövegéhez való viszonya figyelemre méltó. Nemcsak a saját szövegeit gyűjtötte össze a főszereplőnk, hanem a családtagok iratait, leveleit is, amikor tehette. A legkisebb öccsük a frontról írt pár levelezőlapot a szüleiéknek, ezeket Mihály később magához vette. Magához vette a 19. század közepéig visszamenőleg a felmenők anyakönyvi kivonatainak másolatait is, amelyeket a megfelelő plébániáktól a hatóságok kérésére kért ki a nővére a negyvenes években. Számos esetben kerültek hozzá olyan levelek, amelyeknek nem ő volt a címzettje vagy a feladója. Nem magyarázza el, így csak találgatni lehet azt, hogy esetleg egy-egy érintett adhatta át neki ezeket a leveleket, például egy konfliktusban igazolandó a saját szerepét. Ezeket az iratokat is betette a saját iratai közé, ugyanúgy csak találmásra és rendszerezés nélkül, mint a sajátjaival tette.

A továbbiakban azt vesszük számba, hogy az egyes szövegeinek milyen szerepet szánt, mely alkalomkor írt, mi készítette őt írásra, és mi volt a célja akkor, amikor írni kezdett. Az anyag színes és szerteágazó volta segítségünkre van ebben: több mint kétezer-négyszáz iratot hagyott maga után, ezeknek csak egy része levél és feljegyzés, és ezen kívül félretett mindent, ami papíralapon létezett körülötte, hivatalos iratoktól kezdve villanyszámláig, anyakönyvi kivonatoktól autóvezetői engedélyig. A motivációk tárgyalása során szükség esetén külön kezeljük az általa írt leveleket és külön a feljegyzéseket.

Elmondása szerint gyerekkorában nem számíthatott környezetének támogatására, biztatására. Idősebb korában nemegyszer panaszkodik arról, hogy gyerekkorában nem ismerték fel a tehetségét. Visszatekintve erre az időszakra úgy látta, hogy míg máshol a tehetséges diákokat felkarolták a tanáraik vagy a helyi plébános, az ő esetében ez nem így volt. Keserűen meséli egy feljegyzésében, hogy a helyi tanítói, tanárai ezt elmulasztották, sőt, a helyi kántor egyszer arra fogadott a többi diákkal, hogy ő, Mihály nem is tud leérettségizni. Panaszkodik

arról is, hogy a helyi plébános támogatását sem élvezhette. Ugyancsak idős korában panaszkodik arról, hogy nem volt a szülőfalujában könyvtár – úgy vélte, hogy sokat segíthetett volna a saját fejlődésében az, ha lett volna lehetőség a faluban könyvkölcsönzésre, és így ő is többet olvashatott volna fiatalkorában. Összességében tehát az időskorából visszatekintve úgy látta, hogy a környezete nem támogatta az értelmiségi pálya iránti érdeklődését, ezért ez a környezet nem tekinthető közvetlen motivációs hatásnak.

Amikor a motivációiról beszélünk, meg kell említeni a kommunikációs igényét, amely igencsak erős volt: jól tudta, hogy aktívan kell tennie azért, hogy fenntartsa a társadalmi kapcsolatait, és ugyanilyen figyelmet fordított új ismeretségek megerősítésére. Nemezszer találkozunk olyan esettel, amikor alkalmi utastársaitól elkéri a postacímüket, és hazaérkezés után vagy karácsonykor ír nekik. Ezek az ismeretségek mindig megálltak 1-2 levél váltásánál, de azon igyekezete, hogy bővítse a levelezői körét, így is észrevehető. Még 1996 szeptemberében is, immár 80 évesen azzal biztatja magát, hogy neki kell mozgatnia az eseményeket, amikor ezt írja egy levelében: „Itt a szobámban várom, hogy történjen valami körülöttem. Pedig ha nem mozgatunk semmit, semmi sem mozdul.”

A távol élő baráti kör is motivációt jelentett. Mihály baráti körébe főleg hozzá hasonló lelkészek tartoztak, akik más településeken szolgáltak. Az egymás meglátogatása ezért előzetes szervezést igényelt: csak akkor kerülhetett erre sor, ha az illető előbb gondoskodott arról, hogy valaki helyettesítse, míg ő elutazik. És ezt követte az utazás megszervezése: akinek autója volt, az a benzinhiánnyal küszködött, akinek nem volt autója, az több átszállással a vonatot, majd autóbust vett igénybe. A nyolcvanas éveket megelőzően a telefon sem volt annyira elterjedt, illetve többnyire rövid beszélgetésekre használták, semmiképp nem rendszeres beszámolókra. Ezért is volt kedvelt a levélírás, hiszen itt hosszabban lehetett írni, beszámolni a történetekről.

Lássuk, melyek azok a legfontosabb alkalmak, amelyek ezen szövegek gyártásához vezettek. Az egyes alkalmak értelemszerűen meghatározták a szövegek műfaját is, hiszen a magánlevél, a feljegyzés, a gazdasági napló, a hivatalos levél, az irodalmi próbálkozások, a prédikációk szövegének vázlata mind más-más alkalmakhoz kötődött.

Az események rögzítése az egyik leggyakoribb motiváció, amely a feljegyzések készítése mögött állt. Mihály első és mindvégig egyik legfontosabb célja az volt, hogy rögzítse a tovatűnő napok történéseit – a maga számára, de nyilván az utókor számára is. Számtalanszor megfogalmazza azt, hogy telnek-múlnak a napok, és amikor hosszabb ideig nincs ideje beszámolót készíteni, mentegetőzik a jövőbeli, virtuális olvasója előtt, akinek elmondja, hogy mi volt, ami akadályozta.

Kapcsolattartás a családdal. A különböző városokban élő családtagok mindvégig elég szoros kapcsolatot tartottak fent, hiszen egyesek közülük időnként átvállalták a testvéreik gyerekeinek nevelését, más testvérek pedig, mint Mihály is, havi rendszerességgel küldött pénzüsszegekkel támogatták ezt a projektet. A nyolcvanas években, amikor még a kenyérhez és más alapvető élelmiszercikkekhez is csak nehezen lehetett hozzáférni, a testvérek egymás számára is megpróbálták beszerezni a hiánycikkeket, erről is állandóan leveleztek. A nagyobb befektetések, például ház vásárlása, felújítása, de akár egy varrógép vásárlása alkalmával is egyeztettek egymással, szükség esetén összefogtak, és közösen próbálták megteremteni a szükséges pénzalapokat. De a kisebb projektek is ott vannak, mint az őszi eltevések, egy-egy költözés, technikai eszközök, ruhane-

műk beszerzése vagy javítása, a társadalmi érintkezések, a hírek a rokonokról, ismerősökről stb. A hétköznapi egyeztetések tehát állandó témát jelentettek a családi levelezésben: egyes családtagoknak gyakrabban, másoknak ritkábban, de beszámoltak egymásnak a történekről, és ismertették egymással a nagyobb terveiket, illetve tanácsot vagy segítséget kértek egymástól.

Kapcsolattartás barátokkal, közeli ismerősökkel. Mivel a barátai kizárólag más településeken éltek, a személyes látogatásokon kívül, amelyek aránylag ritkák voltak, a levelezés volt az egyetlen módja a velük való kapcsolattartásra. A barátoknak írt levelekben Mihály beszámol az elmúlt időszakban történekről – annak függvényében, hogy az adott személyt az élete mely része érdekelhette. Jól lehet követni azt, hogy az egyes személyek az életének mely szeletére látnak rá, hiszen mindeniknek csak az órá is tartozó eseményekről számol be.

Levelezés révén tartotta a kapcsolatot azokkal a személyekkel is, akik számára fontosak voltak. Ezekről a személyektől néha egy országhatár választotta el, máskor csak más városba kerültek. Megtörténik, hogy a közelebbi ismerősökkel váltott levelekben elrugaszkodnak a hétköznapi eseményeitől, és mélyebb kérdéseket is felvetnek, mint ahogy Kornélia, a budapesti apáca ismerőse teszi, miután párnapos szabadságából hazatérve 1956. szeptember 22-én a következőket írja: „Most aztán visszakerültem az emberáradatba. Az jut eszembe, hogy milyen haszontalanul töltjük az életünket. Minek ez sok lázas izgalom? Kinek van ránk szüksége? És miért kell mindenért annyira megküzdeni? Tudod, az évek elmúlnak felettünk és körülöttünk, egyre inkább rádöbben az ember, gyerekes játék az egész élet. Mennyivel egyszerűbb és egészségesebb volna, ha át lehetne aludni az éveket. De mindegy. Olyan ragyogóan szép őszi nap van ma. És szombat délután, jön a másfél nap magánélet.” (Helyesírás az eredeti szerint.)

Konfliktusokról szóló feljegyzések. A konfliktusok egy újabb alkalmat jelentettek arra, hogy Mihály az írógépe elé üljön. Ilyenkor feljegyzéseket készített a konfliktusokról a maga számára, és ezek a tisztázó, rendszerező feljegyzések segítettek neki rendezni a gondolatmenetét és az érveit. De nem csak a maga számára tisztázandó készítette ezeket a feljegyzéseket. Megtörtént, hogy kifejezetten az utókor számára foglalta össze a sérelmeit, mert ezzel akarta felmutatni, hogy milyen igazságtalanságok érték őt. Ilyenkor úgy tekintett a saját szövegeire, mint egy időzített felmentésre. Úgy gondolta, hogy ily módon legalább a jövőben tudni fogják, hogy őt igazságtalanságok érték, és azt is, hogy hogyan próbálta meg érvényesíteni az igazát. Abban bízott, hogy ezek a szövegek legalább a jövőben tisztázzák őt, és egyben rámutatnak az ellenfelei által elkövetett igazságtalanságokra. A történetek leírása tehát itt a saját szerepének tisztázását, az utókor számára a saját image építését célozza.

Megtörtént, hogy az írás célja az volt, hogy rögzítse egy konfliktus elképzelt megoldását a saját maga számára. Nem sok ilyen próbálkozása van, de egyik ilyen alkalommal feljegyzést készített magának, amelyben dramatizált formában mutatta be a saját elképzelt látogatását az előljárójánál, amikor egy konfliktusos ügyet tárgyalnak meg, ám ez a jelenet valószínűleg fiktív volt. A történet valós háttere az volt, hogy ő úgy vélte, az előljárója nem jogosult arra, hogy betöltse a funkcióját. Meggyőződése volt az, hogy egyházjogilag nem volt megalapozott az előljárója részéről az ordináriusi pozíció elfoglalása, és azt is feltételezte, hogy nem rendelkezik felsőbb, vatikáni jóváhagyással sem. Kis dramatizált jelenetet írt arról, hogy hogyan történne a kettőjük találkozása, amikor ő számon kéri ezt az előljárótól. A jelenet az ő kopogtatásával kezdődik, egy pármondatos elképzelt párbeszédet ír

le, amelynek a vége az, hogy az eljáró közli, hogy valóban nincs jóváhagyása. Bár nem írja mellé, hogy ez fikció, ilyen találkozásra az iratok szerint nem került sor, azaz nagy valószínűséggel ez egy elképzelt helyzet volt.

Konfliktusok megoldása. A levelezést mint eszközt a konfliktusok megoldásában is alkalmazták. Mihály szinte minden alkalommal levelet írt, amikor konfliktusba keveredett. Levelet írt a feletteseinek, falubelijének, kollégájának, a paptársa házvezetőjének, a kórusvezetőnek, a szomszéd falu kántorának, egy szóval mindenkinek, akikkel konfliktusa támadt. De nemcsak a vele szemben álló félnek írt ilyenkor, hanem azoknak is, akikhez segítségért fordult: egy-egy konfliktus megoldása érdekében a barátai és ismerősei közbenjárását is levélben kérte. Még a szomszédjának is levelet írt, amikor a közös kerítésük miatt alakult ki nézeteltérés közöttük. Ebben a kis történetben az érdekes fordulat akkor következett be, amikor a szomszéd is levélben válaszolt. Ez az eljárás mélységesen felháborította Mihályt. A szomszéd levelére küldött válaszlevelében Mihály kioktatta a szomszédot arról, hogy nem volt szép tőle, hogy az ő levelére levélben válaszolt. Kifejtette, hogy neki igenis illett a szomszédnak levelet írni, de a szomszédnak nem illett levélben válaszolni, hanem az lett volna a helyes megoldás, hogy a szomszéd személyesen átmegy hozzá, hogy megbeszéljék a kerítés ügyét. Azaz miközben saját részéről rendben találta azt, hogy levélben keresi fel a szomszédját, a szomszéd részéről nem tudta elfogadni ugyanazt a gesztust.

A levelezést vette igénybe akkor is, amikor másokat kívánt tájékoztatni egyes konfliktusokról. Megtörtént, hogy nagy horderejű, őt közvetlenül nem érintő konfliktus kipattanása alkalmával tájékoztató leveleket írt olyan kulcsfontosságú embereknek, akik esetében tudta, hogy előbb-utóbb tudomást szereznek a történetekről, de azt szerette volna, hogy előbb tőle halljanak róla. Így volt ez akkor is, amikor egyik tanártársát menesztették a főiskoláról. A történet feltehetőleg egy tanár-diák konfliktussal kezdődött, bár a konkrét eseményről senki nem számol be. Csak annyit tudunk, hogy valami történt a főiskolán, ami után a konfliktusba keveredett két diáktól az állami hatóságok megvonták a tartózkodási engedélyüket, ezért a diákoknak el kellett hagyniuk a várost és értelemszerűen az iskolát is. A tanári kar csak találgatni tudta, hogy hogyan függ össze a két fejlemény: egy intézményen belüli, még kivizsgálásra váró konfliktus és a hatóságok közbelépése, akik értelemszerűen nem tudhattak volna a konfliktusról, hacsak valaki a belső körből nem tájékoztatta őket. Közben kiderült, hogy az a tanár, akivel a diákoknak konfliktusuk volt, az egyik tanítási órája alatt magára hagyta az osztályát, és egy taxival kiment a városba. Amikor megkérdezték tőle, hogy hol járt, azt válaszolta, hogy cipőt vásárolt. A magyarázat annyira hihetetlenül hangzott, hogy a felettesei összekapcsolták a tanár városi látogatását és a diákok kitiltását, ezért úgy vélték, hogy bár a tanár tagadta, mégis kézenfekvő, hogy a hatóságok tőle tudták meg a történeteket. A történet elég gyanús volt ahhoz, hogy Márton Áron püspök a tanár azonnali eltávolítása mellett döntött – még a személyes dolgai összecsomagolására sem engedtek neki időt, hanem ezeket később küldték utána. Mindez 1965-ben történt, amikor joggal merült fel az oktatási intézményben és a püspök környezetében is az, hogy az intézményből egyes személyek esetleg együttműködhetnek a hatóságokkal. A történetről azért értesülünk ennyire részletesen, mert Mihálynak közeli kollégája volt az elküldött tanár, és a tanár eltávozása után is még számos levelet váltottak. Ezekből a levelekből kiderül, hogy az elküldött tanár nagyon remélte, hogy Mihályon keresztül kapcsolatban tud maradni a püspökkel, hiszen tőle várta

a helyzete és megélhetése rendezését, és nem utolsósorban meg akarta győzni Mihályt az igazáról. Az ebből az időszakból származó további levelekből kiderül, hogy Mihály pár személyt célzottan értesített a történekről. Nem véletlen az, hogy hogyan választotta ki ezeket a személyeket: olyanoknak írt, akiket megbízhatónak talált, akiről tudta, hogy elfogadják tőle azt, amit ír és kér, és akiről tudta, hogy a saját környezetükre is hatással vannak. Tudta, hogy a történet híre mindenképp eljut hozzájuk is, és azt szerette volna, hogy ha már megtudják, akkor az ő változatát ismerjék meg először.¹¹ Ezekben a levelekben azonban nem részletezi a történetet, sőt feltűnően szűkszavúan és általánosan írja le, mintha azt üzenné nekik, hogy fogadják el, hogy csak ennyit kell tudniuk az ügyről.

Gazdasági célú szövegek. Ebben a kategóriában külön kell választani a saját maga számára készített szövegeket azoktól, amelyeket másoknak írt. A saját maga számára készített szövegek között ott van a néhány évig vezetett gazdasági naplója, valamint a nem rendszeres gyakoriságú egyéb feljegyzés. Gazdasági naplót két időszakban írt. A pályája elején, a negyvenes években egy rövid ideig szöveges formában számolt be a beindított gazdálkodásáról, majd pár év múlva egy újabb füzetben táblázat formájában nagyjából két évig vezette a bevételeit és a kiadásait. Ennek segítségével pontosan követhető az, hogy mit vásárolt, milyen gyakorisággal vásárolt, kiknek és mennyit adott kölcsön stb. A következő években már nem rendszeresen, hanem csak alkalmi feljegyzések keretében, a maga számára tisztázza a pénzügyi helyzetét: például év végén leírja, hogy mennyi a rendelkezésére álló készpénze, mennyi a raktározott bora, búzája, és felsorolja a kintlévőségeit is, azt, hogy kinél mennyi pénze van kölcsönben.

Ugyancsak feljegyzést készített olyankor, amikor a szőlő műveléséhez napszamosokat fogadott. Itt feljegyezte azt, hogy milyen munkákra fogadja fel az embereket, az egyes munkák hány napot tartanak, és a szezon végén mennyi napszámot kell fizetnie nekik. Azt is megjegyzi, hogy amennyiben a munkásoknak is megfelel, a jussuk felét borban fizetné, a másik felét készpénzben.

Hasonló feljegyzéseket készített akkor is, amikor a frissen átvett plébánián meg akarta reformálni a takarító, sekrestyés és harangozó juttatásának rendszerét. Többoldalas feljegyzésben fejt ki azt, hogy ezek a személyek milyen munkát végeznek, mely napokon, mennyi órában dolgoznak, és ezért mennyi a bérük. Külön kiemeli például, hogy a járdát lekövezték, így már nincs olyan nagy sár az utcán, ezért kevesebbet kell takarítani, így ő kevesebbet szán erre a feladatra. A harangozónak is kevesebbet szánt, miután megreformálta a harangozást is, és csökkentette a feladatait. Gazdasági témákról a családtagokkal váltott levelekben is gyakran írtak. Miután a családban a testvérek átvállalták a rászoruló, sokgyermekes testvéreik terheit, rendszeresen olvasni arról, hogy Mihály havonta küldi a pénzt két apáca nővérének, akik a testvéreik gyerekeit magukhoz vették, és nevelésüket vállalták.

Irodalmi próbálkozások. Fialat teológus korában fordult az irodalom felé, ám ez többnyire az érdeklődés szintjén maradt. Lefordított néhány verset, párat ő maga is írt. Későbbi iratok között található egy-két elbeszélésvázlat, valamint egy színdarabrészeslet is. Ez utóbbi pároldalnyi szöveg cselekménye Szent László király idején zajlik, a fiatal király és a mentoraként megjelenő bölcs pap dialógusait olvassuk. A király felnéz a papra, a pap tanácsokkal látja el a fiatal királyt. Főszereplőnek a bölcs pap alakja látszik, aki a fiatal és tapasztalatlan királyon keresztül irányítja az eseményeket. A szöveg befejezetlen.

Nosztalgia, emlékezés a régmúlt időkre. Amikor a kilencvenes évek közepén a legkedvesebb testvére, az egyik nővére meghalt, elveszítette azt a családtagot, akivel a legtöbbet levelezett, és aki intellektuálisan is, lelkileg is a legközelebb volt hozzá. Halálhírét sokaknak megírta, majd egyszer azt is elárulta valakinek, hogy annyira hiányzik neki a nővére, hogy azt tervezte, a leveleit összefűzi és majd egyben olvasgatja azokat. Erre végül nem került sor, ez az iratanyag vizsgálatából látszik: a nővére levelei elszórva voltak a teljes anyagban, de a megjegyzése arra utal, hogy a régi leveleket néha visszaolvasta, és nosztalgiázott ennek kapcsán.

A fentiekben csak a legfontosabb alkalmakat soroltam fel, a felsorolás nyilván nem teljes, és tegyük hozzá, hogy szinte lehetetlen lenne pontosan rámutatni ezekre. Ráadásul legtöbb esetben nem csak egy indokot lehet azonosítani, amely miatt a gép elé ült. Példának okáért néha nagyon nehéz lenne eldönteni, hogy vajon azért ír-e, mert belső igénye, vagy azért, hogy örömet szerezzen a címzettnek, esetleg azért, hogy iskolai feladataiban segítse, vagy azért, hogy felidézze a címzett számára az otthoni hangulatot, és ezzel megvigasztalja őt – és mindez akár egyazon levél esetében is felmerülhetett. Végül, a sor végén ott vannak azok a pillanatok, amikor új írószalagot sikerült vásárolnia az írógépebe, és csak azért ír szöveget, hogy bejárassa a szalagot, vagy hogy gyönyörködni tudjon a gépelt szöveg minőségében.

Az mindenképp elmondható, hogy Mihály számára az írás a hétköznapi részét képezte. Ez nem azt jelentette, hogy mindig és minden körülmények között írt, hiszen néha magyarázat nélkül kihagyott heteket, olykor egy-két hónapot is, de azt igen, hogy néha kifejezetten hiányzott neki az írás. Megtörtént, hogy nem volt ideje a gépe elé ülni, bár szeretett volna írni, és ez el is mondja, amikor végre – várva várt pillanatként – az írógép elé kerül.

Emléket hagyni maga után – mint legfontosabb motiváció. Mihály tisztában volt az övéhez hasonló papíralapú gyűjtemények sérülékenységevel, és ez alatt fizikai és eszmei sérülékenységet is lehet érteni. Tudta, hogy fizikailag a személtre kerülhetnek ezek a gyűjtemények, és eszmeileg is sérülékenyek, hiszen a környezetében ezek nem számítanak feltétlenül értéknek. 1995-ben ő maga is nagyon beteg volt, amikor a szeretett nővére meghalt, így a nővére temetésére nem tudott elmenni. Amikor pár hét múlva a környéken járt, és benézett a zárdába, hogy magához vegye a nővére hátrahagyott iratait, azok már nem voltak meg. Szomorúan ír erről a húgának: „Jegyzeteit szerettem volna megkapni. Mindent szétszórtak. Sajnálom. (Ü)zentem Agricia fő-nek, hogy nézzenek még egyszer utána. Még megpróbálom valamikor találni valamit.” (Helyesírás az eredeti szerint.) Ám az iratanyag alapján úgy tűnik, hogy nem járt sikerrel a próbálkozása. Ez az élmény tudatosította benne azt, hogy az ilyen típusú iratok, mint a nővéréé és az övé is, mennyire sérülékenyek, hogy mennyire nem jelentenek értéket a közösség számára, és ez a gondolat többször visszatér a későbbi leveleiben. 1996 hamvazószerdáján írja egy levelében, hogy még mindig őrzi azt a kis levelet, amellyel 1950-ben Kőrösbányára küldte őt az a paptársa, akinek akkoriban, a kilencvenes évek közepén jelentek meg sorozatban visszaemlékező újságcikkei a saját múltbeli szerepéről. Ez az 1950-es kis levél azért volt fontos a Mihály számára, mert ezzel látta bizonyítottnak azt, hogy őt hátsó szándékkal küldték el, hogy felkeresse a kőrösbányai kényszerlakhelyen tartózkodó püspököt. Évtizedekkel az események után Mihály már úgy vélte, hogy akik elküldték őt, tudták, hogy útközben le fogják őt tartóztatni, és börtönbe fog kerülni, ahogy

az meg is történt.¹² 1996-ban tehát azt írja, hogy őrzi még ezt a kis levélkét, és arra céloz, hogy az iratait majd kidobják, ezzel a kis levéllel együtt: „Majd megsemmisül. Majd, amikor holmijaimat a szemétdombra hányják.” 1996 decemberében újra visszatér egy levelében a témára: „Az utókor a gépelt dolgokat szemétként kezeli, és hagyja pusztulni. Sokan vittek nagy értékeket sírba.” Ezek a lemondó mondatok tulajdonképpen ítéleznek a kortársai fölött, akik nem látnak értéket az övéhez hasonló iratgyűjteményekben.

Azzal is tisztában volt Mihály, hogy nemcsak az iratok lehetnek az emlékezés eszközei, hanem a tárgyak is. Ezért kéri egyik végrendeletében azt, hogy az ő házat ne alakítsák át, hanem szolgáljon visszavonulásra használható helyként egy-egy megfáradt pap számára, akinek magányra és csendre van szüksége. 1980 augusztusában keltezett végrendeletében ezt írta: „A házam maradjon így, ahogy most van. Nincs a nevemen. De hivatalos papír van róla, hogy Holló Jánostól megvettem. [...] Szándékom volt ezzel az, hogy legyen öregségemre menhelyem – mint ahogyan lett is – és majd adjon otthont esetleg más valakinek is, aki a remeték magányára vágódva ebben a kis Mária-templomban szolgálja Istent, vagy pár napra csendet keres lelki megújódásra. Így kívánta 1943-ben János püspök. Kérem a híveket, ne tegyenek bele lakót.” Külön kéri azt is, hogy a könyvei is maradjanak a helyükön, hogy aki betéved oda, olvashassa azokat. Mintha azt szeretne volna, ha egyfajta múzeumként is fennmaradt volna a háza. Nemcsak az iratai, hanem maga a ház és a berendezése is az ő emlékezetét lettek volna hivatottak megőrizni.

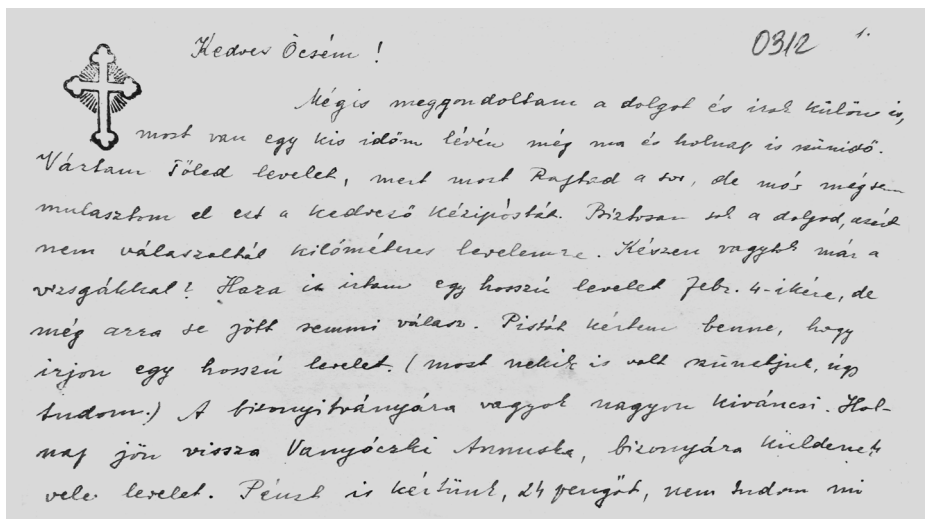
Összefoglalásként elmondhatjuk azt, hogy a vizsgált írásos anyag különleges a maga nemében, mivel a főszereplőnk nemcsak a kapott leveleket tartotta meg, hanem az elküldött levelekről is készített egy indigós másolatot magának, és ezzel abba a ritka helyzetbe hozta a kutatót, hogy nem kell szembenéznie az egy személy által szétküldött levelek összegyűjtésének reménytelen feladatával. Ezen levelek révén jól lehet követni a főszereplő tevékenységét a huszadik század harmincas éveitől a kilencvenes évekig, pár visszaemlékezése révén pedig még korábbi, a tízes évek végéig is visszanyúlhatunk. Ezenkívül jelentős számban maradtak fenn feljegyzései is, illetve félretett minden olyan iratot, amely papíralapú volt.

Az iratanyaga dokumentál: feltárja a főszereplő társadalmi kapcsolatrendszerét, hiszen a kapcsolatrendszerének erezte mentén alakult ki az anyag jelentős része, a levelezés. A szorosabb kapcsolatok mentén több a levél, a lazább kapcsolatok mentén kevesebb. A főszereplő írásszokásait részben a foglalkozása határozta meg, hiszen a szakmai köre értelemszerűen más településeken élt, és ebből a körből kerültek ki a barátai is, ami azt jelentette, hogy velük elsősorban levelezéssel tartotta a kapcsolatot. És levelezett a családjával, illetve közeli és távoli ismerőseivel is. Az anyag egy jelentős részét a feljegyzések jelentik, amelyeket első látásra saját magának készített – ám egyes megjegyzéseiből kiderül, hogy mint a leveleknél, itt sem csupán magának írt: azt szeretne volna, ha valamikor valakik olvasnák majd mindazt, amit ő leírt. Ilyen értelemben a feljegyzések készítésének is egyik legfontosabb célja az volt, hogy dokumentálja a hétköznapijait, a gondolatait, a konfliktusait, a kapcsolatait, a gazdasági és pénzügyi helyzetét, a szakmai eredményeit, az örömeit és a kudarcait, és igazolja magát a jövőbeli olvasók előtt.

A főszereplőt tehát alapvetően a dokumentálás szándéka vezérelte. Ez azonban nem egészen azonos azzal, hogy azt szerette volna, ha emlékeznenek majd rá – és ez utóbbi kívánsága is jól követhető. Nemegyszer fogalmazza meg azt a kérdést, hogy vajon ki és milyen formában fog rá emlékezni, és ezt azzal szeretne volna biztosítani, hogy hátrahagyta nekünk a gondolatait. Az írással történő dokumentálás tehát az önnön emlékezetének a megalapozását is jelentette számára. Tudatosságában nem lehet kételkedni: az írásra a dokumentálás és az emlékezet építésének eszközeként tekintett, és ekképpen is használta.

■ JEGYZETEK

1. A kérdés felvetését lásd *The Secret History of Writing. From Pictures to Words*. BBC, 2020. <https://www.bbc.co.uk/programmes/m000mtmj> (2020. 02. 20.)
2. Ld. Goody, J.: *The Logic of Writing and the Organization of Society*. Cambridge, 1986, hivatkozik rá Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezet és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Kiadó, Bp., 2004. 253.
3. Assmann 2004. 261.
4. Assmann 2004. 263–264.
5. Assmann 2004. 262.
6. Ld. Tóth István György: *Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe*. CEU Press, Budapest, 2000.
7. A jelenség további taglalására és a következmények körvonalazására itt nincs lehetőség. A sajtó időnként felveti ezeket a kérdéseket, lásd https://www.huffpost.com/entry/how-to-keep-books-alive_b_5953820 (2020. 02. 20.) A cikk az Egyesült Államokra utal, de a jelenségről nemcsak ott beszélnek, hanem Európában és máshol is, lásd pl. Finnországban: <https://blog.homeforfiction.com/2018/01/22/writers-readers-downside-publishing-freedom/>, (2020. 02. 20.), Indiában: <https://timesofindia.indiatimes.com/life-style/books/features/india-could-soon-have-more-writers-than-readers-ruskin-bond/articleshow/69197293.cms> (2020. 02. 20.). A könyvkiadás iparága növekedni látszik – leszámítva nyilván a 2020-ban kezdődött pandémia időszakának átmeneti visszaesését.
8. A történetéről részletesen itt írtam: Szikszai Mária: *Letűnt világok antropológiája és a megismerhetetlen különös szépsége*. Szociális kapcsolatháló és kulturális gyakorlat az írógép korszakában. EME Kiadó, Kvár, 2020, a mindennapok papíralapú dokumentálásáról pedig itt: *Uő: Levelek egy letűnt világból*. A mindennapok dokumentálása a 20. század papíralapú kultúrájában. I–II. kötet. EME Kiadó, Kvár, 2021.
9. Az írás alatt itt nem elsősorban az irodalmi alkotói folyamatot értem, hanem általánosabb értelemben szövegek, feljegyzések, levelek írását, ide sorolva a főszereplő néhány irodalmi próbálkozását is: néhány vers, egy színdarab, pár versfordítás román nyelvből magyar nyelvre.
10. Születésének századik évfordulóján, 2016. július 1-jén a jelen kutatás már folyamatban volt, mintegy igenlő válaszként az ehhez hasonló kérdéseire.
11. A részletes esetelemzést erről a történetről lásd: Szikszai 2020. 232–243.
12. Erről a kis levélről részletesen ld. Szikszai 2020. 116–118.

Egy 20. századi lelkész hagyatékából. Fényképezte: Szikszai Mária